

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

Бровко Н.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

КАТЕГОРІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПОГЛЯДАХ ФІЛОСОФІВ АНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізуються погляди філософів Античності на категорію правової свідомості. Встановлено, що мислителі використовували категорії розум, воля, чесноти, справедливість, законслухняність, приділяли значну увагу законам як засобам регулювання життя в суспільстві. Важливе значення приділялось освіті, яка повинна виховувати у людей чесноти і правильне ставлення до закону. Розглядаючи питання зв'язку між свідомістю людини і законом, справедливістю та підпорядкуванню законам, філософи висловлювали ідеї, які, на наш погляд, є сучасним розумінням правової свідомості.

Ключові слова: свідомість, правосвідомість, справедливість, підпорядкування законам, моральність, осмислення свідомості.

Постановка проблеми. В умовах соціальної трансформації суспільства проблема дослідження правової свідомості набуває особливої актуальності. Для з'ясування генези правосвідомості українського суспільства та розкриття базових чинників впливу на розвиток правосвідомості необхідним видається обґрунтувати природу правової свідомості. Це можливо зробити, вдаючись до глибокого філософсько-правового аналізу поглядів філософів Античності на категорію правової свідомості, які заклали світоглядні й методологічні основи широкого бачення на проблему правосвідомості людини. Дослідження феномену правосвідомості людини має значну наукову і практичну цінність, оскільки дасть змогу вирішити ряд питань, пов'язаних з побудовою суспільства європейського зразка, з правовим вихованням населення і забезпеченням законності та правопорядку в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правосвідомості людини – досить широка проблема, яка розглядається з позицій різних дисциплін. Існуючі наукові розробки стосуються світоглядних і методологічних основ проблеми правосвідомості, дослідження проблем правосвідомості в культурно-історичному аспекті, з'ясування зв'язку правової свідомості

з правовою культурою та правовим вихованням, окремих аспектів суспільної та індивідуальної правосвідомості тощо.

Починали досліджувати категорію правосвідомості такі науковці, як: М.М. Алексєєв, М.А. Бердяєв, І.А. Ільїн, Б.А. Кістяківський, П.І. Новгородцев, Л.І. Петражицький, В.С. Соловйов, П.А. Сорокін тощо. У радянський час категорія правосвідомості почала досліджуватися на основі синтезу правового позитивізму та марксизму в працях С.С. Алексєєва, К.Т. Бельського, Ю.М. Грошевого, Г.Х. Єфремова, Н.І. Козюбри, В.М. Кудрявцева, О.А. Лукашевої, М.І. Матузова, І.Ф. Рябко, В.П. Сальнікова, В.А. Сапуна, І.Е. Фарбера, В.А. Щегорцова та інших.

З позиції аксіології права розглядали дану категорію: С.С. Алексєєв, М.М. Байнізов, В.М. Баранов, Ю.А. Баскін, Н.М. Кейзеров, Д.А. Керімов, Є.В. Кузнецов, В.В. Лазарев, Р.З. Лівшиц, В.П. Малахов, В.С. Нерсесянц, Е.Ю. Соловйов, Ю.В. Тихонравов, П.М. Рабинович, проте в більшості це питання розглядалося з позиції теорії держави і права та соціології права.

Філософські та юридичні аспекти правової свідомості розкриваються у працях відомих українських науковців В. Головченка, В. Бабкіна, С. Бобровника, Г. Балюка, В. Копейчикова,

В. Котюка, А. Крижановського, Є. Назаренка, В. Оксамитного, М. Орзіха, В. Селіванова, В. Сіренка, С. Станіка, В. Тація.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз поглядів філософів Античності на категорію правової свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. З філософської точки зору свідомість – це відчуття сенсу, способу свого існування і своїх власних дій. Це притаманна людям якість, яка полягає в узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності, уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, регулюванні й самоконтролі поведінки, яка має зовнішні форми відображення творчого характеру та пов'язана з мовою. До основних елементів свідомості, які знаходяться в тісному зв'язку, можна віднести усвідомлення явищ дійсності, абстрактне мислення, самосвідомість, емоції, волю та інтуїцію людини [1, с. 120].

Осмишлювати людську свідомість почали у своїх працях ще мислителі Античності. Саме в той період люди почали замислюватися про такі категорії, як моральність, справедливість, вплив, який вони здійснюють на розум і буття, осмишлювалися питання первинності та вторинності правових явищ і феноменів.

Античні філософи приділяли велику роль законам як засобам регулювання життя в суспільстві, приписуючи законам важливу роль у визначенні оптимального устрою держави. Так, Платон у праці «Законои» зазначив: «людям необхідно встановити закони і жити за законами, інакше вони нічим не відрізнятимуться від самих диких звірів» [2, с. 135].

Звичайно, античні філософи не використовували поняття «правосвідомість» у тому сенсі, який ми зараз вкладаємо в нього, тому дана категорія не була відображена в їх працях, але значну увагу вони приділяли питанням взаємозв'язку свідомості людини і права, що і є, на наш погляд, сучасним розумінням правової свідомості особи.

Платон у своїй праці «Держава» розмірковує про справедливість щодо волі держави як організації, яка може встановлювати право. Піднімається питання про те, що підпорядкування закону, тобто в деякому роді високий рівень правосвідомості щодо підпорядкованості закону, може бути шкідливим для самої влади. Цікавим видається той факт, що філософ дає оцінку правильності або неправильності закону й одночасно виконанню або невиконанню закону. Осмишлюючи питання взаємозв'язку справедливості й закону, Платон визначає справедливість як певний баланс між

творінням і несправедливістю, яка встановлюється законом. Тому закон має створити найбільш сприятливі умови для життя людей в суспільстві, й у випадку неухильного дотримання законів можна говорити про високу правосвідомість суспільства. Саме поняття справедливості Платон пов'язує з поняттям добра, а через нього – з почуттям прекрасного [2, с. 328–329].

В його працях проглядаються особливі погляди на виховання людей. Дане осмислення пов'язане з ідеєю побудови кращої держави, де люди будуть підкорятися закону, і, в ідеалі, настане царство розуму. При цьому підпорядкування закону повинне стосуватися як правителя, так і народу.

Порушення закону негативно впливає на людину, її правосвідомість, тому слід виховувати майбутнє покоління в повазі до закону. Ті соціальні навички, які дитина отримує в дитинстві, відбиваються на її правосвідомості в майбутньому. Одночасно діти повинні навчатися і «правилам моральності», тому що в багатьох сферах життя норми закону не потрібні, а часом і даремні, але їх все ж необхідно виконувати.

У праці «Законои» Платон співвідносить категорії розум і закон. Закон – це розум, який прийнятий державою. Він визначає, що є кращим для людини, до чого вона має прагнути і чого остерігатись. Але істинним «правителем» може бути тільки вільний розум, якого апіорі немає, тому на заміну йому приходять закон і порядок [2, с. 184–185]. Мислитель стверджує, що людина за своєю природою не може бути ідеальним правителем, але необхідно прагнути до такого ідеалу. Протиставляючи приватні інтереси правителя інтересам громадським, філософ впевнений, що держава буде процвітати лише тоді, коли суспільні інтереси будуть на першому місці, а за ними будуть слідувати приватні. Якщо людська природа не буде і не зможе керуватися чистим розумом, це призведе до порушення інтересів суспільства. Щоб цього не допустити, й потрібні закони. Якщо у правителя високий рівень правосвідомості, то він буде підпорядковуватися закону неухильно. В іншому випадку норма закону повинна обмежувати його дії. Необхідність керуватися чистим розумом свідчить про те, що, власне, такий розум є основою мислення та дій правителя, тому відпадає необхідність у законах як таких та у правосвідомості взагалі.

Питання співвідношення справедливості та підпорядкування законам розглядалися також й Аристотелем, погляди якого часто суперечать

поглядам Платона. Це свідчить про розвиток філософської думки щодо буття, свідоме, цінне та необхідне для людини.

На думку Аристотеля, «людина, що живе поза законом і правом, – найгірша з усіх» [3, с. 227]. Таким чином, добродесна людина має володіти рисами, які будуть не лише відрізняти її від інших, але й свідчити про те, що вона знаходиться на вищому рівні розвитку, на відміну від інших.

Ставлення людини до закону і справедливості є суперечливим. Це пов'язано з тим, що, на думку філософа, свідомість людини – це досить суперечлива категорія. Аристотель розвиває ідею інерційного впливу закону на свідомість, традиції та звички людини. Не варто часто змінювати закони, тому що такі зміни негативно впливають на свідомість людей. Тобто правосвідомість безпосередньо залежить не лише від змісту закону, але й від його стабільності, адже закон не змінює правову поведінку людей відразу, а лише змушує їх поступово звикати до нових норм поведінки» [3, с. 319]. Головне завдання законодавця полягає в тому, аби за допомогою закону зробити людину доброю, справедливою і кращою. Якщо держава і закон не здатні будуть підтримувати рівень правосвідомості, то зрештою втратять своє призначення.

Закон повинен стояти на чолі держави, а не людини-правителя з певними нечеснотами. Тому закон має виховувати в посадових осіб розуміння духу закону, формувати такий рівень правосвідомості, який буде відповідати за прийняття правильних і справедливих рішень.

У своїх творах Аристотель розглядає поняття справедливості, законослухняності, правосудності, розуміючи справедливість як відповідність закону та рівність по відношенню до іншої людини. Справедливий чоловік діє правомірно та справедливо, а значить він має високий рівень правосвідомості. На його думку, правосвідомості передують правосудність. Вона буває природною, тобто такою, що не залежить від поглядів людини, а існує як природна або божественна даність [3, с. 104].

Важливе значення приділяв мислитель освіти, яка, на його думку, повинна виховувати у людей чесноти і правильне ставлення до закону. Про схожість поглядів із Платоном свідчить розвиток ідеї про те, що і правосвідомість діє на закон, і закон діє на правосвідомість.

Категорії свідомості і порядності, які використовував Аристотель у своїх працях, можуть вважатися характеристиками правосвідомості тогочасної людини. Він тісно пов'язував ці категорії

між собою. Якщо людина має змогу користуватися певними благами, але не робить цього з позиції розуміння їх надмірності та надлишку, така людина є порядною, і навпаки. Якщо ж у людини виникають думки чи судження про справедливість того чи іншого явища, хоча в законі про нього не було сказано, можна говорити про наявність у неї духу закону. Потреба жити відповідно до нього може бути названа правосвідомістю в сучасному розумінні.

Часто античні філософи ідеалізують природу речей і людину. Так, Платон говорить про те, що «ніхто не є не добродесним по добрій волі, але лише погані властивості тіла або невдале виховання роблять людину не добродесною, проти її волі» [4, с. 261]. Філософ мав на увазі, що в кращих умовах людина буде володіти кращими якостями. Тому в суспільстві, де всі підкоряються закону, жодна людина з доброї волі його не порушить. Таких же поглядів дотримується й Аристотель.

Платон та Аристотель не оперують поняттям правосвідомості – вони не виділяють прямого зв'язку між свідомістю людини і законом. В їх працях присутні ідеї, які зараз ми об'єднуємо в поняття правосвідомості. Античні філософи використовували категорії «розум», «воля», «чесноти», які стосуються досліджуваного нами питання. Вчення про закон у філософів часто пов'язане не тільки з державою і суспільством, а й з етикою, з внутрішнім світом людини, моральністю. Як Аристотель, так і Платон розглядають питання співвідношення моральності й закону. Моральність найчастіше виступає в ролі конкурента або помічника закону, впливаючи один на одного. Звичайно, моральність впливає на правосвідомість, змінюючи її відповідно до відношення людини до правової дійсності.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що цінність правової свідомості в тому, що вона допомагає відображати правову дійсність. Через аналіз правосвідомості, її розвитку, специфіки стає можливим пізнання того, яким чином право функціонує в суспільстві, та яким чином як суспільство, так і окремі громадяни сприймають право, ставляться до нього, визнають або не визнають закріплені в ньому цінності, норми, принципи, ідеї. З урахуванням викладеного розгляд дискусійних проблем правосвідомості має важливе значення в системі філософсько-правових знань.

Наразі можемо стверджувати, що на свідомість філософів Античності значний вплив здійснювали політичний лад й особливості суспільного устрою, що панували в тогочасному суспільстві. І хоча вони

не використовували поняття «правосвідомість» в тому сенсі, який ми зараз вкладаємо в нього, все ж значну увагу вони приділяли питанням взаємозв'язку свідомості людини і права, що і є, на наш погляд, сучасним розумінням правової свідомості особи.

Звернення до фундаторів філософської думки Античності та здійснення філософсько-право-

вого аналізу їхніх поглядів на дійсність дало змогу з'ясувати дію факторів, які впливають на поведінку суб'єктів права, та може вважатись основою для розробки стратегії правового розвитку українського суспільства нового зразка з високим рівнем правової культури та правової свідомості.

Список літератури:

1. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Москва: Экспо-Пресс, 2003. 316 с.
2. Платон. Сочинения: в 4 т. / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Санкт-Петербург: «Изд-во Олега Абышко», 2007. Т. 3. Ч. 1. 752 с.
3. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т. 4. Москва: Мысль, 1983. 830 с.
4. Платон. Сочинения: в 4 т. / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Санкт-Петербург: «Изд-во Олега Абышко», 2007. Т. 3. Ч. 2. 731 с.
5. Данильян О. Г., Байрачна Л. Д., Максимов С. І. Філософія права: навч. посібник / за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

КАТЕГОРИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ ВО ВЗГЛЯДАХ ФИЛОСОФОВ АНТИЧНОСТИ: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье анализируются взгляды философов Античности на категорию правового сознания. Установлено, что мыслители использовали в своих трудах такие категории, как ум, воля, добродетели, справедливость, законопослушание, считали что законы – это средство регулирования жизни в обществе. Важная роль уделялась образованию, которое должно воспитывать у людей добродетели и правильное отношение к закону. Рассматривая вопросы взаимосвязи между сознанием человека и законом, справедливостью и подчинению законам, философы выражали идеи, которые, на наш взгляд, являются современным пониманием правового сознания.

Ключевые слова: сознание, правосознание, справедливость, подчинение законам, нравственность, анализ категории «сознание».

CATEGORY OF THE LEGAL AWARENESS IN THE VIEWS OF ANTIQUES PHILOSOPHY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article analyzes the views of the philosophers of Antiquity on the category of legal awareness. Philosophers used in their writings such categories as the mind, will, virtue, justice, law-abiding. They believed that laws are a means of regulating life in society. An important role was given to education, which should educate people about the correct attitude to the law. The article deals with the relationship between human consciousness and law, justice and obedience to laws/ Philosophers expressed ideas that, in our opinion, are a modern understanding of legal awareness.

Key words: consciousness, legal awareness, social consciousness, justice, compliance with laws, morality, analysis of the consciousness category.